

СЕКЦІЯ «ПЕРЕКЛАД»

УДК 811.111.2'42

Приходько А. М.

док. філол. наук, проф. НУ «Запорізька політехніка»

ЛІНГВОКОГНІТИВНА ОСНОВА НІМЕЦЬКИХ СКЛАДНОСУРЯДНИХ КОНСТРУКЦІЙ

Категорія сурядності (складносурядного речення – ССР) постає як сукупність однорідних мовних одиниць, об'єднаних ідеєю координації. Разом із тим, другий вимір категорії сурядності – розбиття на певну кількість класів, що не перетинаються, – залишається у синтаксичній науці дуже спірним. Палітра поглядів характеризується тут широким розкидом думок як щодо якісних, так і кількісних параметрів при виділенні їх класів і підкласів. Звісно ж, що несуперечливу субкатегоризацію цього явища можна здійснити з урахуванням його когнітивно-семантичної інтерпретації (таблиця 1).

Таблиця 1

	Зумовленість	Незумовленість
Відповідність	① (1.1) <i>Der Urlaub war schön, denn das Wetter war gut;</i> (1.2) <i>Ich halte es nicht mehr aus <u>und</u> laufe fort;</i> (1.3) <i>Er ist schwer krank, <u>oder</u> er simuliert;</i> (1.4) <i>Er ist tüchtig, <u>aber</u> ihm fehlt die Erfahrung.</i>	③ (3.8) <i>Die Sonne scheint, <u>und</u> die Vögel zwitschern;</i> (3.9) <i>Sie nickte <u>und</u> zuckte die Achseln;</i> (3.10) <i>Nicht nur die Sonne scheint, <u>sondern</u> <u>auch</u> zwitschern die Vögel;</i> (3.11) <i>Du kannst ihm schreiben, <u>oder</u> du kannst ihn anrufen.</i>
Невідповідність	② (2.5) <i>Es regnete oft, <u>aber</u> der Urlaub war schön;</i> (2.6) <i>Er trinkt zwar nicht, <u>dafür</u> raucht er <u>jedoch</u> um so mehr;</i> (2.7) <i>Entweder zahlen Sie, <u>oder</u> ich rufe die Polizei.</i>	④ (4.12) <i>Hans lebt in Berlin, <u>und</u> / <u>aber</u> Peter in München;</i> (4.13) <i>Ich hörte Musik, <u>und</u> Eva blätterte in einem Buch.</i>

У когнітивно-семантичному плані ССР постає як мовна одиниця, здатна виражати цілу палітру смислових відношень, інтегрованих у систему більш

високого рівня узагальнення – когнітивну квадратичну матрицю, вузли якої конститууються смислами «зумовленість» / «не зумовленість» (ідея причинності) та «відповідність» / «невідповідність» (ідея узгодженості з епістемічними і поведінковими стереотипами мовця). Ця матриця є своєрідним уніфікованим шаблоном схематизації досвіду, який зберігається в мовній пам'яті певної лінгвокультурної спільності.

Корпус ССР, у яких втілюється ідея незумовленої відповідності, складається з конструкцій з комітативно-єднальними (3.8), адитивно-єднальними (3.9), градаційними (3.10) та власне-розділовими (3.11) відношеннями між складниками ССР (кон'юнкти). Причинна незумовленість і відповідність стереотипним уявленням мовця щодо нормативності співіснування ситуацій, спричиняє відкритість, оберненість і симетричність формально-граматичного устрою ССР цього типу.

Реалізація концепту незумовленої невідповідності між двома референтними ситуаціями здійснюється шляхом зіставлення номінацій, серед яких розрізняються симетричні (4.12) та асиметричні (4.13). Схема зіставлення, що лежить в їх основі, є одним із способів мовної фіксації діалектики єдності й боротьби протилежностей, а її когнітивно-семантична сутність відображає ідею дискретної єдності.

Концептуалізація відношень зумовленої відповідності спирається на два види смислів: 1) невиключеність мовцем альтернативного тлумачення причинно-наслідкових залежностей, 2) контрадикторні пресупозиції. Обидва вони пов'язані між собою через імплікацію силогізму («якщо-то-база»). Ці відношення конкретизуються у вигляді власне-каузальних (1.1), каузально-наслідкових (1.2), селективно-розділових (1.3) та лімітативно-протиставних (1.4) ССР. Смісловий діапазон цього класу речень відображає дедуктивні та індуктивні можливості людини у верифікації істини. Вони використовуються там, де є певна ентропія епістемічного світу мовця: маючи у своєму арсеналі лише одну доступну спостереженню ситуацію, він «добудовує» іншу. З огляду на це остання постає як якесь штучне «творіння» мовця, як наслідок його ментально-пошукової діяльності, як його суб'єктивний діагноз.

За когнітивною схемою зумовленості та невідповідності продукуються ССР власне-протиставного (2.5), компенсаційно-протиставного (2.6) та оппозитивно-розділового (2.7) типів. Протиставне ССР є за своєю суттю своєрідним псевдокаузальним біномом, що описує факт перерваного причинно-наслідкового ланцюга у вигляді певного протиріччя між антецедентом і консеквентом.

Вся гама якісних вимірів ССР на номінативному рівні створюється інтеграцією мовного та немовного і містить у собі інформацію про життєвий світ людини з її ціннісними орієнтаціями. ССР в аспекті когнітивної семантики відбиває ідею типізованого, нормативного знання в його

співвіднесеності з концептуальним світом комунікантів. Мовний зміст, який закладено в цій одиниці, є не лише відображенням об'єктивних відношень у зовнішньому світі, а й їхньою специфічною проєкцією на типізовані та конвенціоналізовані уявлення комунікантів про них.

Традиційно розрізнявані семантико-синтаксичні типи ССР (єднальні, протиставні, розділові, градаційні, каузальні) виявляються, з одного боку, співвіднесеними з логічними судженнями (напр., диз'юнкцією – розділові, імплікацією – каузальні), а з іншого, – ніби розчиненими в них. В останньому йдеться про сполучуваність, супротивність, порівняльність і градацію, що корелюють з кон'юнкційними висловленнями. Більше того, значна кількість ССР, які відповідно до постулатів формальної логіки повинні трактуватися як кон'юнктиви або диз'юнктиви, виявляються обтяженими відношеннями матеріальної імплікації.

Цей факт спростовує розхожу думку про рівноправність, одноранговість, неієрархічність координативного зв'язку порівняно з субординативним. Когнітивна фіксація рівноправності денотативних ситуацій засобами паратаксису здійснюється лише у разі їх взаємної незумовленості (єднальні, зіставні, власне-розділові). Навпаки, протиставні, каузальні, селективно- і оппозитивно-розділові номінації, що концептуалізують відношення між денотативними ситуаціями через феномен зумовленості, мають риси ієрархічно організованої єдності, що дозволяє розглядати цей вид сурядності як ергономічний спосіб репрезентації підрядного зв'язку.

Координативному принципу формально-граматичної та когнітивно-семантичної самостійності, незалежності, одноранговості відповідають лише ті ССР, частини яких зчленовані за принципом незумовленої відповідності та незумовленої невідповідності. Когнітивна нерівноправність частин, що поєднуються, намічається в надрах градаційних ССР (3.10). Повний прояв вона має серед ССР, що конституюються за схемами зумовленої відповідності та зумовленої невідповідності. Ці ССР є семантично ієрархічними конструктами, оскільки їх частини зв'язуються в єдине ціле не на основі смислової автономності, а на основі когнітивної залежності. Таку залежність слід визнати феноменом когнітивно зумовленої субординації.

Закладений у паратаксисі мовний зміст відображає не тільки і не стільки фактологію об'єктивно існуючих відносин у зовнішньому світі, а й відкриває горизонти для суб'єктивної проєкції на них соціально конвенціоналізованих і/або індивідуально стереотипізованих уявлень людини про реальне та гіпотетичне, нормативне та ненормативне, дійсне та належне. Ця когнітивно-семантична специфіка ССР безпосередньо співвіднесена з особливостями його функціонування в мові, де воно виступає засобом аранжування складних мовленнєвих актів.